

Gjert Kristoffersen og Hanne Gram Simonsen: Osjlo! en undersøkelse av uttalen av sl-sekvenser i NoTa-korpuset.

Publisert i: **Språk i Oslo: ny forskning omkring talespråk**. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen (red.). Oslo: Novus, 2008. ISBN 978-82-7099-471-7.

Arkivert i DUO med tillatelse fra [Novus forlag](#).
[Se innholdsfortegnelse](#).

Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen (red.)

Språk i Oslo

Ny forskning omkring talespråk

Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen (red.)

Språk i Oslo

Ny forskning omkring talespråk

NOVUS FORLAG

Oslo 2008

Oslo! En undersøkelse av uttalen av *sl*-sekvenser i NoTa-korpuset

Gjert Kristoffersen og Hanne Gram Simonsen

Bakgrunn

I løpet av det tyvende århundret har apikal uttale, dvs. [ʂ] av opphavlig /sl/ spredd seg i østnorske bymål.¹ En slik apikal eller bakre uttale må ha eksistert allerede i det nittende århundret, jf. Larsen (1907: 74). Mens den i fremlyd i dag synes ukontroversiell, har den fremdeles et visst sosiolingvistisk stigma i innlyd (Jahr 1981: 333). Larsen behandler “vulgær-målet”, og sier intet om ev. sosiolingvistiske føringer. Men Alnæs (1925: 41), Broch (1927) og Selmer (1954) gjør det alle klart at mens uttalen i fremlyd er relativt umarkert, er den i innlyd stigmatisert.

Målet med denne artikkelen er å undersøke om *Norsk talespråkskorpus - Oslodelen*, heretter *NoTa*, kan gi oss et bilde av i hvilken grad den bakre uttalen har slått gjennom i dag, hundre år etter at Amund B. Larsen nevnte den for første gang. I tillegg ønsker vi å undersøke i hvilken grad et allmennkorpus som NoTa kan gi oss et tilstrekkelig detaljert bilde av de rammene som utbredelsen av den bakre uttalen skjer innenfor. Det er i dag vel kjent at unntaksløsheten i neogrammatikerenes lydlover i mange tilfeller manifesterer seg først når endringen er gjennomført. Mens den pågår, styres den av strukturelle så vel som sosiale faktorer, der hvert relevante ord kan konstituere sitt eget endringsdomene.

Ideelt burde vi være i stand til å undersøke endringen på dette nivået. Det sier imidlertid seg selv at et korpus av denne typen ikke vil tillate det. Uansett hvor hyppig den variabelen en undersøker er i løpende tekst, vil det aldri være slik at alle ord som oppfyller det mest generelle kravet til relevant omgivelse, vil være representert i materialet i et så stort antall at det tillater forsvarlig kvantitativ analyse på ordnivå. Er vi heldige, kan vi i høyden greie

¹ I den videre fremstillingen vil vi referere til denne uttalen som *bakre*. Vi slutter oss til Jahr (1981), som mener at dette er en assimilasjon av /s/ forårsaket av den tiltakende apikale uttalen av /l/ i Oslo bymål. Vi er usikre på det geografiske omfanget av endringen, og dette ligger også utenfor emnet til denne artikkelen, som er uttalen i Oslo.

Johannessen, Janne Bondi og Kristin Hagen (red.). 2008: *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus forlag. ISBN: 978-82-7099-471-7.

å påvise at to frekvente ord som er like med hensyn til de fleste subkategoriseringer som kan gjøres av de fonologiske og morfologiske strukturelle omgivelsene, oppfører seg likt eller ulikt i forhold til hverandre.

Likevel er det ett ord som i vår sammenheng vil være av stor interesse. Mye av oppmerksomheten og diskusjonen knyttet til endringen har dreid seg om uttalen av ordet *Oslo*. Dette kan gi grunn til å tro at ordet har fått en slags symbolstatus, og at ordet derved vil oppføre seg atypisk i forhold til sammenlignbare ord. Samtidig er det svært god grunn til å tro at dette ordet vil være hyppig i korpuset, ettersom det består av talere bosatt i Oslo.

Et mer realistisk håp er at korpuset vil tillate oss å undersøke i hvilken grad mer generelle sosiale og ikke minst språkstrukturelle faktorer legger føringer på endringen. Jahr (1981) skiller f.eks. mellom ord der /s/ og /l/ skilles av en intern morfemgrense, som i *huslig* og *husleie*, og ord der /sl/ tilhører det samme morfemet, som i *Oslo* og *rusle*. Her er det viktig å huske at i morfeminnlyd fører ikke endringen til fonemnøytralisering, ettersom /s/ og /ʃ/ ikke kontrasterer foran konsonant.² Over en sammensetningsgrense er endringen derimot prinsipielt nøytraliserende, selv om den lave frekvensen av ord med finalt /ʃ/ gjør at reelle tilfeller vil være få.

I tillegg til morfologisk struktur kan vi undersøke om endringen styres av de fonologiske omgivelsene /sl/ står i, f.eks. om det kommer vokal eller konsonant foran, som i *vesle* vs. *veksle*, eller om /l/ er stavelsesbærende eller ikke, som i *trussel* vs. *rusle*, etc.

Jo flere og jo mer varierte belegg et korpus kan gi oss, jo bedre vil vi være i stand til å belyse disse spørsmålene. Et korpus' verdi med hensyn til en bestemt variabel vil derfor i svært stor grad være avhengig av hvor alminnelig variabelen er i løpende tale. Spørsmålet blir da i hvilken grad et allment korpus som NoTa er i stand til å gi oss et tilstrekkelig stort materiale når det gjelder /sl/ til at vi kan si noe innsiktsfullt om fordelingen av ny og gammel uttale i dagens oslomål, og ut fra dette kanskje også si noe om utviklingen i årene som kommer.

Materialiet

Ved å søke på strengen *sl* i begynnelsen av ord og internt i ord, og i tillegg på *sel* internt og til slutt i ord, etablerte vi det vi kan kalle et

² Unntaket er omgivelser der /r/ står foran /sl/ i det eldre systemet, der det følgelig vil være kontrast mellom *varsle* og *fasle*, fordi /r/ i østnorsk gir bakre uttale av en følgende /s/ uavhengig av hva som kommer etter. Eksempler på minimale par av denne typen finnes knapt.

grovkorpus på til sammen 3768 belegg. Disse ble overført til en database for videre analyse. I tillegg til at hver streng ble kodet for bakre eller ikke-bakre uttale, ble det notert ulike morfologiske og fonologiske opplysninger. Også informantnummer for hver post ble notert, slik at sosiale bakgrunnsvariabler kunne trekkes inn.³

Søkestrengene var imidlertid ikke presise nok, og vi måtte derfor i neste omgang identifisere og trekke ut irrelevante funn. De viktigste av disse var ord med /rsl/-strenger, som i *varsel*, der /r/ obligatorisk gir bakre s-uttale, /sel/-strenger der /e/ har trykk, f.eks. *Akerselva*, eksempler på metaspråk (“Jeg sier ['uʂu], men min mor sier alltid ['uslu].”) og fragmenter, dvs. ord som ikke er fullt ut uttalt. Under analysen av de gjenværende strengene viste det seg at noen var for uklare til at de kunne analyseres, som oftest fordi talerne snakket lavt eller i munnen på hverandre.

Da alle disse var trukket ut av grovkorpuset, satt vi igjen med et endelig analysert korpus på 3477 relevante belegg. Av de 166 talerne som inngår i NoTa, har 151 bidradd med belegg. Fordelingen av de femten som ikke har bidradd, er noenlunde jevn over de sosiale kategoriene kjønn, bosted og alder (se nedenfor), bortsett fra at hele elleve av dem er yngre. Det vil si at omtrent en sjettedel av de 62 yngre talerne i korpuset ikke er representert i denne undersøkelsen.

Den interne fordelingen av de 3477 beleggene er vist i tabell 1. Vi gjengir også prosentene av bakre uttale for hver omgivelse.

<i>Omgivelse</i>	<i>Antall belegg</i>	<i>% bakre uttale</i>
Fremlyd	1709	99,6 %
Intern fremlyd, f.eks. <i>epleslang</i>	158	99,4 %
/sl/ i innlyd	1088	68,0 %
/sel/ i innlyd	483	38,5 %
/sel/ i utlyd (til slutt i ord)	39	56,4 %
Sum	3477	88,8 %

Tabell 1: Hovedkategorier i analysekorpuset med andel av bakre uttale.

Vi ser at forventningen om at endringen er gjennomført i fremlyd, blir innfridd, enten ordet står i det vi kan kalle ekte fremlyd, som i *slang*, eller intern fremlyd, som i *epleslang*. Vi vil følgelig ikke si noe mer om denne kategorien i det som følger, men konsentrere oss om variasjonen vi finner i inn- og utlyd, den siste kategorien representert ved ord som *trussel* etc., der det i vanlig uttale ikke er noen vokal mellom /s/ og /l/ og der /l/ er stavelsesbærende.

³ Dette arbeidet ble på en utmerket måte utført av Siri Lader Bruhn.

Ordet *Oslo*

Vi nevnte ovenfor den sentrale plassen uttalen av ordet *Oslo* har hatt i den offentlige diskusjonen av denne endringen. Dette kan igjen ha ført til at andelen av bakre uttale når det gjelder dette ordet, ikke er representativ for resten av materialet med tilsvarende struktur. Samtidig antok vi at ordet ville være svært frekvent.

Ordet *Oslo* hører til i den gruppen av ord der /sl/ står i innlyd uten at en intern morfemgrense splitter sekvensen, og der /sl/ er omgitt av vokal på begge sider. Av de 808 forekomstene av ord som har denne strukturen, er hele 693 *Oslo*. Når vi i neste omgang undersøker i hvilken grad frekvensen av bakre uttale her avviker fra andre ord i samme gruppe, finner vi, som vi ser av tabell 2, ingen forskjell.⁴

Kategori	Antall belegg	% bakre uttale
Totalt i monomorfematisk innlyd	808	84,4 %
Ordet <i>Oslo</i>	693	84,4 %
Rest	115	84,3 %

Tabell 2: Bakre uttale i *Oslo* i forhold til sammenlignbare ord med vokal foran og etter /sl/.

Siden *Oslo* ikke oppfører seg annerledes enn andre ord med monomorfematisk /sl/, kommer vi til å legge hele delkorpuset på 808 belegg til grunn for den videre analysen av sosiale faktorer. Av de 151 talerne som inngår i materialet, har for øvrig 35 minst ett eksempel på fremre uttale av monomorfematisk /sl/ mellom vokaler.

Sosiale faktorer

Talerne i NoTa er delt i tre aldersgrupper: yngre (18–25 år), voksne (26–50 år) og eldre (51 år og eldre). De er også kategorisert etter to bostedskategorier: “Oslo vest”, dvs. økonomisk bedrestilte bydeler, mot “Oslo rest”, som består av økonomisk mindre bedrestilte bydeler.⁵

Kombinasjonen av de tre faktorene gir en matrise med 12 celler. Frekvensen av bakre uttale i hver av disse fremgår av tabell 3, der N står for antall belegg. Om vi først ser på de som bor i ikke-vestlige deler av byen

⁴ Stammen *muslim* er holdt utenfor, fordi den oppfører seg klart avvikende: Av åtte forekomster har bare to bakre uttale.

⁵ Se ellers <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html#utvalgsvariabler>

(rest-gruppen), ser vi et klart skille mellom de eldre på den ene siden og de voksne og yngre på den andre. I de to siste gruppene finner vi ikke lenger fremre uttale, mens denne ennå står relativt sterkt blant de eldste. Vi finner ingen kjønnsforskjeller i denne gruppen.

	Vest			Rest		
	Yngre	Voksne	Eldre	Yngre	Voksne	Eldre
K	97,8 % (N=45)	87,3 % (N=55)	40,4 % (N=52)	100,0 % (N=46)	100,0 % (N=93)	70,0 % (N=80)
M	97,2 % (N=36)	45,6 % (N=57)	82,7 % (N=79)	100,0 % (N=55)	100,0 % (N=152)	71,0 % (N=62)

Tabell 3: Prosent av bakre uttale i undergrupper definert av kjønn, alder og bosted.

I vest er forholdene atskillig mer kompliserte. For det første er utviklingen mot bakre uttale kommet kortere. Bare i den yngste aldersgruppen er den på det nærmeste gjennomført. For det andre finner vi klare kjønnsforskjeller i de to andre gruppene, som til overmål går hver sin vei. Blant de voksne er det kvinnene som har størst andel bakre uttale, mennene ligger langt etter. Blant de eldre er det omvendt, her er det mennene som er kommet lengst – så langt at de nærmer seg nivået til de unge.

Et problem med resultatene vist i tabell 3 er at de kan skjule ulike strategier på individplanet. I de cellene der vi finner variasjon, kan prosentene representere gjennomsnitt over talere som individuelt oppfører seg kategorisk ved at de bare bruker en av variantene, eller resultatene kan gå tilbake på variasjon også på individplanet.

Et problem som oppstår når en ønsker å undersøke dette, er at beleggene kan være ulikt fordelt over talerne i korpuset. Skal en si noe om ev. variasjon hos den enkelte taler, må en ha et visst antall belegg for vedkommende. Satt på spissen sier det seg selv at dersom en informant har ett belegg, kan en ikke slutte at vedkommende ikke varierer. Spørsmålet blir da hvor vi bør sette grensen for antall belegg for å oppnå en rimelig balanse mellom sjansen for å få et best mulig bilde av et ev. variasjonsmønster hos en gitt taler, og behovet for å likevel oppnå et så stort utvalg talere at resultatet kan generaliseres.

Den overordnede prosenten for monomorfematisk /sl/ er ca. 84,4 %, jf. tabell 2 ovenfor. Dette vil si at så å si nøyaktig hvert sjette belegg har fremre uttale dersom vi ser hele materialet under ett. I mangel av noe bedre kriterium har vi ut fra dette ekskludert alle informanter med mindre enn seks belegg fra den individuelle analysen. Vi står da igjen med 512 belegg, dvs. 63,4 % av alle de relevante beleggene, fordelt på 49 av de 166 talerne i korpuset. Alle de tolv sosiale gruppene er representert, men gruppen yngre menn vest er redusert til én og voksne kvinner vest og yngre kvinner rest til to talere hver.

Tabell 4 viser spredningen av disse 49 informantene over fem undergrupper, nemlig de som (1) bare har bakre uttale, de som (2) har 80 % eller mer bakre uttale, de som (3) viser en variasjon mellom 80 og 20 %, de som (4) har 20 % eller mindre bakre uttale og de som (5) bare har fremre uttale. Vi ser for det første at bare fire av talerne bruker fremre konsekvent. Av de elleve talerne som varierer, ser vi videre at hele seks av syv enten har mer enn 80 % bakre eller mindre enn 20 %. Dette betyr at de aller fleste av de som varierer, ligger nær konsekvent bruk av enten bakre (4 talere) eller fremre (2 talere). Bare én taler viser variasjon i intervallet 20–80 %.

Dette dokumenterer en sterk tendens til konsekvent eller nesten konsekvent bruk av den ene av variantene, i hvert fall når vi avgrenser oss til monomorfematisk /sl/ mellom vokaler. I de gruppene vi finner bruk av fremre uttale, er denne med andre ord ofte konsekvent eller nesten konsekvent.

Gruppe	Kun bakre	Variasjon			Kun fremre
		≥80		≤20	
Yngre kvinner vest	3				
Yngre menn vest	1				
Voksne kvinner vest	2				
Voksne menn vest	2				2
Eldre kvinner vest		1	1	1	
Eldre menn vest	4	1			
Yngre kvinner rest	2				
Yngre menn rest	3				
Voksne kvinner rest	7				
Voksne menn rest	11				
Eldre kvinner rest	2	1			2
Eldre menn rest	1	1		1	
Sum	38	4	1	2	4

Tabell 4: Fordeling av talere med konsekvent og variabel bruk av bakre/fremre.

En plausibel hypotese som lar seg avlede av dette, er at på individplanet er grammatikkene normalt konsekvente. Et mulig motargument ville være at selve opptakssituasjonen kunne ha aktivert det sosiolingvistiske stigmaet som særlig eldre ennå knytter til bakre uttale. Det tror vi kan være tilfellet når det gjelder de talerne som har mindre enn 20 % fremre belegg, men for de som har mer enn 80 % fremre er det mindre sannsynlig at talesituasjonen skulle utløse et nærmest kategorisk skifte fra bakre til fremre. Det kan naturligvis tenkes at de i mer naturlige situasjoner oppviser ca. 50 %, men i lys av det

faktum at de aller fleste informantene viser konsekvent eller nesten konsekvent atferd, holder vi det for mindre sannsynlig.

Personer med konsekvent eller nesten konsekvent bruk av fremre uttale i monomorfematisk innlyd mellom vokaler er i tillegg svært få. I utvalget på 49 med mer enn seks relevante belegg utgjør de fire talere, dvs. mindre enn 10 %. Det er derfor nærliggende å tolke forekomsten av konsekvent fremre uttale i Oslo i dag som et fenomen i sterk tilbakegang.

Problemgruppen for denne analysen er de voksne mennene fra vest, som ikke kan klassifiseres som eldre, men som har langt flere fremre-realisasjoner enn de eldre mennene fra vest. Av de fire som inngår i utvalget med mer enn seks belegg, ser vi av tabell 4 at to bruker bakre konsekvent, og to bruker fremre.

Dersom vi nå legger inn som premiss for den videre analysen konklusjonen vår ovenfor om at talere normalt vil bruke (nesten) bare bakre eller (nesten) bare fremre, kan vi nå trekke inn flere av informantene i analysen, fordi relativt konsekvent bruk av fremre da kan avledes fra færre belegg. Tanken er med andre ord at dersom en gitt taler bruker mer enn 80 % fremre, er sannsynligheten for at et fremre belegg vil vise seg som det første, andre eller tredje belegget svært stor.

Dersom vi ut fra dette ser på samtlige voksne menn fra vest med minst fire relevante belegg, kan tre nye talere trekkes inn. Av disse har én bare bakre belegg, én bare fremre, mens den siste har tre fremre og en bakre. Også på dette nivået finner vi med andre ord tendensen til konsekvens.

Fremre uttale ser altså ut til å være et relativt vanlig fenomen i denne gruppen: Av de syv talerne vi nå har i gruppen, bruker tre bakre konsekvent, tre bruker fremre konsekvent og den siste har fremre uttale i tre av fire belegg. En mulig forklaring på at denne gruppen skiller seg ut, kan være at fremre uttale brukes som et signal på sosial status blant menn i yrkesaktiv alder. Siden dette bare gjelder noen menn i denne gruppen, forutsetter en dypere forståelse av dette mønsteret at vi tar analysen ned på individplanet i form av en kvalitativ analyse. Talerne i NoTa er anonyme, slik at dette ikke er mulig.

Språkstrukturelle faktorer

I dette avsnittet skal vi se på i hvilken grad morfologiske og fonologiske faktorer påvirker frekvensen av bakre uttale i innlyd og utlyd. Dessverre er antallet belegg for en slik analyse begrenset, men materialet gir som vi skal se, likevel grunnlag for å trekke noen interessante slutninger.

/sl/ splittet av morfologisk grense

Ettersom ingen bøyningssuffikser i norsk begynner med /l/, finner vi denne typen omgivelser bare i forbindelse med avledning og sammensetning. Når det gjelder avledning, er det eksempler på ett prefiks og ett suffiks i basen. Prefikset *mis-* dukker opp i to belegg av *mislykket*. Begge har fremre uttale. Siden beleggene er så få, vil denne typen ikke bli videre kommentert.

Tabell 5 viser resultatene for avledninger med suffikset *-lig* og for sammensetninger. Vi ser at i sammensetninger er bakre uttale marginal, mens nesten halvparten av beleggene i avledningskategorien har bakre uttale. De to omgivelsene må derfor behandles hver for seg.

Omgivelse	Antall belegg	% bakre uttale
Over sammensetningsgrense	270	6,3 %
Over avledningssuffiksgrense	417	45,1 %
Totalt over morfemgrense	687	30,0 %

Tabell 5: Bakre uttale over morfologiske grenser.

Når det gjelder sammensetninger, er det vanskelig å finne klare undermønstre. Bakre uttale ser ut til å være noe hyppigere i noen enkeltord, som f.eks. *borettslag* (13 % av 23 belegg), *Island* og *Ruseløkka* (12,5 % av 24 belegg hver) og *Russland* (9,5 % av 21 belegg). De tre beleggene med bakre uttale i *Ruseløkka* utgjør for øvrig alle beleggene på bakre uttale i ord med fuge-e. Det kan tenkes at dette representerer et leksikalisert unntak, og at tilsvarende uttale av f.eks. *luselønn* vil være umulig.⁶ Vi kan uansett slutte at bakre uttale over sammensetningsgrense fremdeles er svært uvanlig.

Jahr (1981) bemerker for øvrig at denne typen hører hjemme i "folkemålet". Denne antakelsen støttes ikke av våre funn. Av de 17 beleggene med bakre uttale, står eldre fra vest for 6, mens de resterende er relativt jevnt fordelt over de tre rest-gruppene.

Om vi nå går over til *-lig*-avledningene, finner vi svært stor intern variasjon i gruppen. To ord dominerer, nemlig *koselig* (169 belegg) og *plutselig* (217 belegg). Frekvensen av bakre uttale for disse to ordene, samt de ordene som da gjenstår, fremgår av tabell 6.

Spørsmålet som reiser seg her, er om det går an å finne frem til mer allmenne prinsipper som på den ene siden kan forklare den diametralt motsatte oppførselen til *koselig* og *plutselig*, og som samtidig kan gjøre greie for mest mulig av variasjonen i restgruppen.

⁶ Det at disse beleggene uttales med kort /ʊ/ kan støtte antakelsen om leksikalisering.

Omgivelse	Antall belegg	% bakre uttale
<i>koselig</i>	169	98,8 %
<i>plutselig</i>	217	1,4 %
Andre -lig-avledninger	31	58,1 %

Tabell 6: Bakre uttale i -lig-avledninger.

En mulig hypotese er at tilstedeværelsen av ortografisk fuge-e kan blokkere bakre uttale, fordi en vokal mellom /s/ og /l/ vil hemme assimilasjon som ligger bak bakre uttale av /s/. Men merk at e-en først og fremst er ortografisk, i normaltale finner vi normalt ingen vokal mellom /s/ og /l/, i og med at de er homorgane. (Dette gjelder også sammensetninger, jf. diskusjonen ovenfor.)

Denne hypotesen ville forklare fraværet av bakre uttale i *plutselig*, men ikke den konsekvent bakre uttalen i *koselig*. Her kan vi imidlertid trekke inn en hjelpehypotese, nemlig at dette ordet er ett av dem der bruken av ekspressiv bakre uttale, behandlet i Broch (1927), er fremtredende. Intuitivt vil vel de fleste være enig i at uttale med bakre /sl/ øker graden av kos betraktelig. Broch sier selv om formen med bakre uttale at den har fått «ekspressiv» verdi, og denne har git formen borgerret også i sprogets mere snobbete kredser. Kanskje vi oplever å se den adlet og som enehersker.” Vi kan trygt si at Broch var sannspådd.

Dersom *koselig* på denne måten er et unntak, vil vi vente fremre uttale i de av restkategorien som har fuge-e. Det finnes 11 belegg av denne typen, fordelt på 4 leksemer (*passelig* (5), *spiselig* (1), *staselig* (2) og *ustanselig* (3)). Alle har fremre uttale, så hypotesen om at fuge-e blokkerer bakre uttale, finner klar støtte i dataene. De resterende ordene uten fuge-e viser en bakrefrekvens på 90 %.

Denne analysen forutsetter at den ortografiske fugen har en form for fonologisk realitet selv om den oftest ikke uttales. I et samfunn som det norske, der leseferdigheten er på det nærmeste allmenn, skal en ikke se bort fra at det er tilfellet. Om den stemmer, ville vi vente at barn som ennå ikke har lært å lese, og mennesker som er tungt rammet av dysleksi, i mindre grad vil være i stand til å bruke fuge-e som blokkering av bakre uttale. Denne hypotesen kan imidlertid ikke testes ved hjelp av NoTa-korpuset.

Et annet problem ved denne analysen er at de resterende ordene, som viser tilnærmet konsekvent bruk av bakre former, ikke uten videre kan sies å representere en komplementær gruppe karakterisert utelukkende ved fravær av fuge-e. De har tvert imot egne positive egenskaper, som selv kan tenkes å utløse bakre uttale. Beleggene uten fuge-e faller i to undergrupper. Den ene karakteriseres av at /s/ ikke tilhører stammen, men utgjør et fuge-element mellom stammen og suffikset. Denne gruppen er representert av 13 belegg

fordelt på fem leksemer (*enslig* (5), *fattigslig* (1), *idrettslig* (2), *renslig* (1) og *romslig* (4)). Ett belegg av *enslig* har fremre uttale. I denne typen er det ikke selvsagt hvordan ordet skal analyseres morfologisk i umiddelbare konstituenten. Dersom en deler *etter* stammen, som er det eneste elementet som kan fungere selvstendig, blir den andre konstituenten et /sl/-initialt domene. Vi så ovenfor at klare eksempler på slike domener har obligatorisk bakre uttale, enten de forekommer i absolutt fremlyd, som i *slang*, eller i innlyd, som i *epleslang*.

Den andre gruppen består av ord der stammen ikke uten videre kan identifiseres med et korresponderende, selvstendig ord. Denne typen er representert av syv belegg fordelt på to leksemer, *stusslig* (5) og *røslig* (2). Ett belegg av *stusslig* har fremre uttale. I slike ord kan en regne med at forbindelsen mellom den formelle stammen og avledningssuffikset er tettere enn i ord med stammer som er semantisk gjennomskuelige. Derved kan disse lettere assosieres med monomorfematiske domener, som vi har sett har høy frekvens av bakre uttale.

Den avgjørende typen data blir derved avledninger der stammen kan identifiseres som et eget leksem som ender på /s/, og der denne er føyd sammen med suffikset uten fuge-e. Dessverre finner vi ikke eksempler på denne typen i NoTa, og en sjekk mot *Bokmål baklengsordliste* (1986) tyder på at den er sjelden. De to eneste eksemplene der er *bevislig* og *huslig*.

Under denne analysen blir imidlertid den obligatoriske fremre uttalen av *plutselig* et problem, fordi også dette ordet må ses på som et eksempel på et ord der førsteleddet ikke lar seg identifisere med et korresponderende, selvstendig leksem. Den må derfor være et leksikalisert unntak på linje med *koselig*, men uten at vi foreløpig har noen hjelpehypotese som kan forklare unntaket parallelt med *koselig*. Som vi skal se nedenfor, lar en slik seg likevel formulere. Vi vil likevel konkludere forsiktig. Mens det klart kan identifiseres språkstrukturelle styringer på vekslingen mellom fremre og bakre uttale i *-lig*- avledninger, åpner dataene for ulike tolkninger når det gjelder innholdet i disse styringene.

Har segmenttypen foran /s/ noe å si?

Den andre typen strukturelle føringer vi skal ta opp, er fonologisk. Foran /s/ kan det stå både vokal og konsonant, og vi spør om egenskaper ved dette segmentet kan ha innflytelse på om /sl/ realiseres som bakre eller fremre. Vi begrenser oss til substantiver der ubestemt form entall har stavelsesbærende /l/, som i *fengsel*, *fødsel*, *trussel* etc. Foruten i verb er det bare i denne typen at leksemer med konsonant pluss /sl/ innenfor det samme morfemet er relativt alminnelig. For å kontrollere best mulig for andre strukturelle føringer, begrenser vi analysen til former der /l/ er stavelsesbærende, nemlig bestemt

form entall, som i *fengselet*, *fødselen* og *trusselen* i tillegg til ubestemt form.⁷ Dette gir 71 belegg, der bakre-frekvensen er 45,1 %, dvs. atskillig lavere enn den vi fant for monomorfematiske belegg med vokal foran og etter /sl/. Bak dette gjennomsnittet skjuler det seg imidlertid en tilnærmet komplementær fordeling som fremgår av tabell 7.

Omgivelse	Antall belegg	% bakre uttale
Etter vokal	23	8,7 %
Etter koronal konsonant	10	0,0 %
Etter labial eller dorsal konsonant	38	75,0 %
Sum	71	45,1 %

Tabell 7: Bakre uttale i substantiver med stavelsesbærende /l/.

De ikke-koronale konsonantene gir en frekvens som ligger nær den vi fant for den monomorfematiske typen med vokal før og etter /sl/. Foregående vokal, som i *trussel* og *syssel*, og ikke minst foregående koronal konsonant, som i *fødsel* og *pensel*, virker derimot sterkt hemmende i kombinasjon med stavelsesbærende /l/. Når det gjelder beleggene med foregående vokal, har vi ikke noen plausibel forklaring. Det bør undersøkes om vokaltipe kan ha noen innflytelse, de to beleggene med bakre uttale har begge rundet vokal (*trussel* og *gjødsele*). Men for en slik undersøkelse trengs det mange flere belegg enn det NoTa gir oss.

Når det gjelder omgivelsen med koronal konsonant, kan det tenkes at laminal uttale av konsonanten kan blokkere for apikal uttale av /s/. Det kan med andre ord tenkes at den laminale konsonanten gjennom det å ha felles tungespiss-stilling med den gamle, laminale uttalen av /s/, hindrer assimilasjon til den apikale l-en som følger.

De 10 beleggene i denne kategorien er de eneste i hele materialet der vi finner en koronal konsonant foran /sl/, med ett unntak. Dette unntaket er *plutselig*. I lys av det vi her har funnet, kan vi forklare det fraværet av bakre uttale som vi påviste ovenfor i dette ordet, og det fremstår derfor ikke lenger som et unntak. Mysteriet som gjenstår er da hvorfor stavelsesbærende /l/ gir så stort utslag når det kommer en vokal foran /sl/.

⁷ De fonetiske faktaene kan nok diskuteres her, men vår påstand innebærer at det i normaluttale er mer enn bare tonelagsforskjell mellom infinitiven *fengsle* og *fengselet*. Vi har ellers kontrollert for apikalisert uttale som f.eks. *fødsærn*, der /s/ og /l/ splittes av en epentetisk vokal.

Avslutning

I denne artikkelen har vi påvist at en rekke faktorer ser ut til å påvirke frekvensen av bakre uttale av /sl/ i oslomålet. Oppsummeringsvis har undersøkelsen vist at /sl/ i fremlyd har nesten utelukkende bakre uttale; at i innlyd i monomorfematiske ord er bakre uttale av /sl/ på klar fremmarsj og vil etter all sannsynlighet overta som eneform; at når /sl/ deles av morfemgrense, er sammensetningsgrense et klart hinder for assimilasjon, altså bakre uttale, mens avledningsgrense er det i mye mindre grad. Her spiller også fonologiske omgivelser inn, og ekspressive faktorer.

De mange relevante beleggene i NoTa-korpuset har gitt oss et bilde av de sosiale og språkstrukturelle rammene som en endringsprosess av denne typen foregår innenfor. Likevel er et korpus som NoTa bare et lite, avgrenset vindu inn mot en svært kompleks virkelighet. Kanskje den mest alvorlige svakheten ved analysen vår er at vi ikke har kunnet sjekke i hvilken grad selve talesituasjonen virker inn. En opptakssituasjon er i seg selv relativt formell, og det er vanskelig å si i hvilken grad resultatene fra denne lar seg generalisere til talernes daglige språkbruk i ulike situasjoner.⁸ En annen svakhet er at når det ser ut til at de fleste talere er på det nærmeste konsekvente, blir det avgjørende for enhver generalisering at selve utvalget bak hver celle i matrisen som grupperer informantene etter sosiale kriterier, jf. tabell 3, er representativt for sin gruppe. Prosentene som framkommer i hver celle blir her uinteressant, det er proporsjonen mellom brukere av bakre og fremre uttale som er avgjørende. Men det at det faktisk framkommer et mønster som lar seg tolke i lys både av teori og av tidligere forskningsresultater, gjør at vi er rimelig sikre på at det er et visst samsvar mellom det vi har funnet, og den virkeligheten vi ønsker å beskrive.

Litteratur

- Alnæs, Ivar. 1925: *Norsk uttaleordbok*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
Bokmål baklengsordliste 1986: *Norske språkdata*, nr 3. Bergen: Norsk
termbank, Universitetet i Bergen.
Broch, Olaf. 1927: Lyden [š] som ekspressivt middel i Oslo-målet. *Festskrift
til Hjalmar Falch*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
Jahr, Ernst Håkon. 1981: L-fonema i Oslo bymål. Jahr, Ernst Håkon og Ove
Lorentz (red.): *Fonologi Phonology*. Oslo: Novus.

⁸ Opptakene er riktignok delt i en relativt formell og en mer uformell del, men dette skillet var ikke tilgjengelig for oss da vi ekserperte dataene fra korpuset.

- Larsen, Amund B. 1907: *Kristiania bymål*. Kristiania: Cammermeyers boghandel.
- Selmer, Ernst W. 1954: Norsk fonetikk. Blegvad, N. R. (red.): *Nordisk lærebog for talepædagoger*. København: Rosenkilde og Baggers forlag.

